

วิเคราะห์คำสอนวิปัสสนาในไตรภูมิภคที่มีผลต่อคตินิยมเชิงพุทธในสังคมไทย

An Analysis of Insight (Vipassana) in Traibhumikatha

Influencing Buddhist Ideology in Thai Society

ชัยชาญ ศรีหาญ, Chaichan Srihanu¹

พระครูปลัดสัมพิพัฒน์ธรรมอาจารย์²

Phrakru Palad Samhipatthammachan

วิโรจน์ คุ้มครอง, Wirot Khumkhong³

พระมหาปราโมทย์ วิริยธมโม⁴

Phra Maha Pramote Viriyadhammo

E-mail: chan10880@gmail.com

Received: March 8, 2021 Revised: March 11, 2021

Accepted: April 28, 2021

บทคัดย่อ

บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของงานวิจัยเรื่อง “วิเคราะห์คำสอนวิปัสสนาในไตรภูมิภคที่มีผลต่อคตินิยมเชิงพุทธในสังคมไทย” มีวัตถุประสงค์คือเพื่อศึกษาวิเคราะห์ประวัติและหลักธรรมสำคัญของวิเคราะห์หลักการปฏิบัติและคุณค่าของไตรภูมิภคที่อิทธิพลต่อคตินิยมเชิงพุทธในสังคมไทย การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ จากการศึกษาพบว่า คัมภีร์ไตรภูมิภค เป็นนิพนธ์ของพระยาสิทธิไตรภคแห่งอาณาจักรสุโขทัย ทรงนิพนธ์ในปี พ.ศ. ๑๘๘๘ เพื่อเป็นหลักคำสอนการพัฒนาคตินิยมให้มีศีลธรรม สมานและปัญญาโดยการนำหลักปรมัตถธรรมในพระอภิธรรมปิฎกมาอธิบายเชิงภาพสมมติเพื่อสร้างเป็นแผนที่ชีวิตและนำไปสู่การพัฒนาจิตใจให้บรรลุนิพพานซึ่งเป็นเป้าหมายหลัก โดยการดำเนินชีวิตตามหลักไตรสิกขา ในการเจริญวิปัสสนาภาวนาผู้ปฏิบัติใช้สติและปัญญาพิจารณาให้รู้

¹ อาจารย์ประจำ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม/ Palisueksabuddhaghosa Nakronprathum compus Mahachulalongkornrajavidyalaya University

² อาจารย์ประจำ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม/ Palisueksabuddhaghosa Nakronprathum compus Mahachulalongkornrajavidyalaya University

³ อาจารย์ประจำมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม/ Palisueksabuddhaghosa Nakronprathum compus Mahachulalongkornrajavidyalaya University

⁴ อาจารย์ประจำมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม/ Palisueksabuddhaghosa Nakronprathum compus Mahachulalongkornrajavidyalaya University

สภาพปรมาัตถ์ของจิตและสิ่งปรุงแต่งจิตซึ่งปรากฏในรูปขันธ์ห้าที่กำลังเกิดขึ้นในปัจจุบันให้เห็นเป็นไตรลักษณ์ จนจิตสามารถรู้แจ้งความเป็นปรมาัตถ์และปล่อยวางสิ่งสมมติทั้งหลาย รู้เท่าทันการปรุงแต่งของจิตไม่หวั่นไหว โดยอาศัยเครื่องมือสำคัญคือ ความเพียร สัมปชัญญะ และสติ เพื่อพัฒนาจิตให้เกิดความรู้แจ้งความจริงนี้จนบรรลุวิปัสสนาญาณลำดับต่าง ๆ ทั้ง ๑๖ ชั้น และรู้แจ้งนิพพาน คำสอนเรื่องวิปัสสนาในคัมภีร์ไตรภูมิภิกขุคัมภีร์และคตินิยมต่อสังคมไทยชัดเจนคือ หลักคำสอนไตรสิกขา การเจริญวิปัสสนาภาวนาตามลำดับโดยใช้มโนภาพในการรับรู้และพิจารณาจิตจนนำไปสู่การบรรลุนิพพาน คุณค่านี้นำให้คัมภีร์ไตรภูมิภิกขุคัมภีร์เป็นแผนที่ชีวิตคือรัฐธรรมนูญของชีวิตทั้งส่วนของโลกและธรรมไปพร้อมกัน คือการฝึกจิตให้ดำเนินไปตามหลักการเจริญวิปัสสนาภาวนาแบบธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐานในขณะดำรงชีวิตในสังคม นอกจากนั้นยังส่งผลเป็นคติที่มีคุณค่าต่าง ๆ ต่อสังคมไทย จนกลายเป็นรากเหง้าของอัตลักษณ์ไทย ด้านภาษา ด้านสังคมและวัฒนธรรมประเพณี ค่านิยมและสุนทรียศาสตร์ ด้านศาสนาและด้านศิลปะไทยทุกสาขาวิชา กล่าวโดยรวมคือ เป็นทุกสิ่งทุกอย่างคือชีวิต จิตใจ สังคม ของความเป็นไทยและประเทศไทยซึ่งมีรากเหง้ามาจากพระพุทธศาสนา

คำสำคัญ: ไตรภูมิภิกขุ, วิปัสสนา, คตินิยม, สังคมไทย

Abstract

This article was a part of thesis entitled ‘An Analysis of Insight (Vipassana) in *Traibhumikatha* Influencing Buddhist Ideology in Thai Society’ aiming at, (1) analysis the story and Buddhist teachings in *Traibhumikatha* literacy, 2) analysis the of insight meditation teaching in Buddhism, and 3) analysis the value of *Traibhumikatha* in aspect of insight meditation which influence to Buddhist morale of Thai society. it was a qualitative research as documentary and on field work. Its findings were that *Traibhumikatha* text was composed by Phraya Li Tai, the king of Sukhodaya kingdom in 1888 B.E. as the guideline and constitution code for mental and social development based on absolute reality by following moral, concentration and wisdom. He referred to original scripture of Buddhism more than 30 texts especially *Abhidhammapitaka* to illustrate the series leading the audiences and reader to know what will happen while his consciousness staying at and leading to final realization or Nibbana as the most benefits. Insight meditation refers to the code of insight investigation on observing the absolute truth of all phenomena including; form and formless objects known as five aggregates by using the main tools, i.e. intentional effort, awareness and mindfulness. Its aims are to experience Tilakkhana, realizing the absolute and releasing from all conventional spheres, minding thought constructions, until it attained the 16 insight knowledge in various stages and Nibbana respectively. The value of the text dealing with insight revealed that the teaching of Three Trainings, insight meditation

objects seen as the contents of story in Traibhumikatha which are used to observe and concentrate while insight developing until this leads to final realization. It is used as constitutional code for spiritual and social growth at the same time while still living which is the absolute present. In addition, there are other value to the texts such as it is the root of Thai identity in aspect of language, social norm, culture, celebration, value, morale, aesthetic, religion and all branches of Thai arts, in sum it became whole thing, life, spirituality and society of Thai heart and Thailand rooted from Buddhism.

Keywords: Traibhumikatha, Insight, Morale, Thai Society

๑. บทนำ

คัมภีร์ เถรภูมิภคา ภายหลังได้รับการเปลี่ยนชื่อเป็น “ไตรภูมิพระร่วง” เพื่อเฉลิมพระเกียรติองค์ผู้ทรงนิพนธ์ ได้รับการยกย่องว่าเป็นวรรณคดีที่ดีที่สุดในสมัยสุโขทัยซึ่งได้รับความนิยมและมีอิทธิพลอย่างมากต่อคตินิยมตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาในสังคมไทยตั้งแต่ยุคกรุงสุโขทัย กรุงศรีอยุธยา กระทั่งปัจจุบันเพราะได้รวบรวมคติความเชื่อทุกแง่มุมของทุกชั้นชนให้มีทิศทางและมโนทัศน์ที่เป็นเอกภาพ แบบแผนที่ชีวิตและโลกทัศน์ คัมภีร์ไตรภูมิภคามีแหล่งอ้างอิงจากคัมภีร์พระพุทธศาสนาไม่น้อยกว่า ๓๐ เล่ม นำมาร้อยเรียงเป็นเรื่องให้เกิดธรรมสังเวช หวาดกลัวยำเกรงต่อการกระทำความผิด เกิดความรู้สึกปีติยินดีในบุญกุศล มุ่งมั่นกระทำความดีอย่างไม่ย่อท้อ ไตรภูมิพระร่วงจึงเป็นเหมือนบทบัญญัติการลงโทษคนที่ทำบาปทุจริต และคำสอนสรรเสริญคนที่กระทำความดี เป็นกรอบของสังคมให้ประพฤติปฏิบัติให้ถูกทำนองคลองธรรม เนื้อหาสำคัญที่แฝงอยู่ในไตรภูมิภคา จึงเต็มไปด้วยศาสตร์ต่าง ๆ เช่น ปรัชญา จริยศาสตร์ ชีววิทยา เป็นต้น

นอกจากนั้น ความนิยมของไตรภูมิภคายังปรากฏให้เห็นได้จากงานจิตรกรรมไทย ที่ล้วนเขียนเป็นรูปภาพตามฝาผนังวัดต่าง ๆ ทั่วประเทศไทยเพื่อใช้เป็นกุศโลบายในการสร้างคตินิยม โลกทัศน์ เป้าหมายของชีวิต และสร้างมาตรการทางศีลธรรมเพื่อป้องกันการทำความผิดผ่านทางจินตภาพนอกเหนือไปจากภาพซากต เนื้อหาที่เกิดจากจินตภาพมีอิทธิพลต่อการจดจำและคงอยู่ในสมองของผู้พบเห็นได้ยาวนานและเข้าใจได้ง่ายมากกว่าอักษรซึ่งปรากฏในรูปสมุดภาพและแผนที่ไตรภูมิภคาต่าง ๆ⁵

ไตรภูมิภคาจึงเป็นวรรณคดีพุทธศาสนาที่มีอิทธิพลในการสร้างโลกทัศน์และจุดหมายของการดำรงชีวิตจนส่งผลต่อรากฐานการปกครอง การเมือง และวัฒนธรรมของชาวพุทธโดยเฉพาะสังคมไทยโดยได้ปลูกฝังอุดมการณ์ ความเชื่อเรื่องกรรมดีกรรมชั่ว และนำทางให้มีจิตใจยึดมั่นในความดีงามและใฝ่สันติ ก่อให้เกิดการรังสรรค์ศิลปวัฒนธรรมสาขาต่างๆ อย่างสูง ทั้งในด้าน

⁵ หอสมุดแห่งชาติ. ไตรภูมิสังฆฐานสมัยอยุธยา. หนังสือไทยขาว. อักษรไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นรงค์ (หมึก, สีน้ำ). สมัยอยุธยา. เลขที่ ๖. หมวดตำราภาพ.

วรรณกรรม จิตรกรรม ประติมากรรม คีตกกรรม ตลอดจนประเพณีในราชสำนักและประเพณีพื้นบ้านทั่วไป จึงได้รับความนิยมอย่างมากในประเทศนับถือพระพุทธศาสนาเถรวาท เช่น กัมพูชา ลาว สยาม เป็นต้น⁶ ดังจะเห็นได้จากภาพจิตรกรรมฝาผนังตามวัดต่างๆ และภาพจิตรกรรมในสมุดไทยหรือหนังสือโบราณ การสร้างปราสาทราชวังเป็นชั้นในชั้นนอก การสร้างพระเมรุมาศเป็นลักษณะเขาพระสุเมรุเหล่านี้ ล้วนเป็นศิลปกรรมที่ได้รับอิทธิพลแนวความคิดจากไตรภูมิภิกขาทั้งสิ้น

ผู้แต่งไตรภูมิภิกขา คือ พระมหาธรรมราชาที่ ๑ หรือพญาลิไท ทรงเป็นพระราชโอรสของพญาเลอไท ทรงเป็นพระมหากษัตริย์องค์ที่ ๖ แห่งราชวงศ์พระร่วงแห่งอาณาจักรสุโขทัย ทรงครองราชย์ระหว่าง พ.ศ. ๑๘๙๐-๑๙๑๙ มีพระนามเต็มว่าพระเจ้าศรีสุริยพงศรามมหาธรรมราชาธิราช พระองค์ทรงมีความสามารถอย่างยิ่งในการปกครองบ้านเมือง เป็นผู้สร้างพระพุทธชินสีห์ ที่มีมือการช่างงดงามเป็นเยี่ยมทรงปกครองบ้านเมืองโดยทรงอาศัยธรรมานุภาพ ทรงปกครองไพร่ฟ้าประชาราษฎร์ให้มีความร่มเย็นเป็นสุข กรุงสุโขทัยจึงไม่มีข้าศึกศัตรูมาเบียดเบียน ทรงให้การอุปถัมภ์การศึกษาพระพุทธศาสนาและศิลปศาสตร์ต่างๆ โดยจัดให้พระสงฆ์ได้เล่าเรียนพระไตรปิฎก เมื่อปีระกา พ.ศ. ๑๙๐๐ ได้ทรงส่งราชบุรุษไปรับพระบรมธาตุมาจากประเทศลังกา แล้วโปรดให้บรรจุพระบรมธาตุไว้ในพระมหาธาตุหรือมหาเจดีย์ที่สร้างขึ้นที่เมืองนครชุม และเมื่อปีฉลู พ.ศ. ๑๙๐๔ ได้ทรงส่งราชบุรุษไปอาราธนาพระมหาสวามี สังฆราชจากประเทศลังกา มาอยู่ที่วัดป่ามะม่วง ทรงผนวชเป็นสามเณรและอุปสมบทเป็นพระภิกษุในพระบวรพุทธศาสนา ณ วัดป่ามะม่วง โดยมีพระสวามีสังฆราชเป็นพระอุปัชฌาย์เมื่อ พ.ศ. ๑๙๐๕ นับเป็นพระมหากษัตริย์ไทยพระองค์แรกที่ได้ทรงผนวชเป็นพระภิกษุและส่งเสริมกิจการของพระพุทธศาสนาอย่างเป็นทางการ

โดยมากผู้ศึกษาไตรภูมิภิกขามักตีความในแง่ของจักรวาลวิทยาหรือภววิทยาและด้านการเมืองการปกครอง⁷ เนื่องจากการมองประเด็นดังกล่าวได้รับอิทธิพลวิธีคิดมาจากกรอบตะวันตกที่มองแนวคิดแบบจักรวาลวิทยาเพื่อหากำเนิดของโลกและจักรวาลตามคติของคริสต์ศาสนาซึ่งมองโลกและจักรวาลว่าเป็นสิ่งถูกสร้างโดยพระเจ้า การดำเนินชีวิตต้องสอดคล้องกับศีลธรรมที่ถูกวางไว้ในพระคัมภีร์ของศาสนานั้น ๆ ในฐานะที่เป็นคำสั่งของพระเจ้าสูงสุดที่ศาสนิกทุกคนจะต้องปฏิบัติตาม แต่ตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาการพัฒนาจิตจำเป็นต้องฝึกปฏิบัติตามหลักไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ และปัญญา คือ การพัฒนาจิตให้รู้แจ้งความจริงผ่านทางวิปัสสนา วิธีชีวิตและคตินิยมของชาวไทยนั้นผูกพันและมีศรัทธาอย่างยิ่งในพระพุทธศาสนาและให้ความสำคัญกับการปฏิบัติธรรมทั้งสมถะและวิปัสสนาด้วยเหตุนี้เองหลักคำสอนในการดำเนินชีวิตและเป้าหมายของพระพุทธศาสนาจึงมี

⁶ หอสมุดแห่งชาติ. **ตำราภาพไตรภูมิฉบับหลวงสมัยกรุงธนบุรี**. หนังสือสมุดไทยขาว. อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี. เส้นรงค์ (หมึก, สีน้ำยา). จ.ศ. ๑๑๓๘ (พ.ศ. ๒๓๑๙). เลขที่ ๑๐. หมวดตำราภาพ.

⁷ พระศรีสุธรรมเมธี. อิทธิพลของพระพุทธศาสนาเถรวาทที่มีต่อแนวคิดทางการเมืองการปกครองของพระเจ้าลิไท : ศึกษาเฉพาะกรณี : ไตรภูมิพระร่วง (ไตรภูมิภิกขา), **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต** (มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๒.

อิทธิพลต่อสังคมไทยตั้งแต่อดีตกระทั่งในปัจจุบันเช่น ประเพณี ภาษา การเมืองการปกครอง และวรรณกรรม^๘ ดังปรากฏในพระราชปณิธานของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีที่ยกย่องและให้เจริญสมถะและวิปัสสนาซึ่งเป็นเจตนาทำให้พระองค์พอใจ^๙

จะเห็นได้ว่า การปฏิบัติหลักสมถะและวิปัสสนาก่อนหน้านั้นได้รับความนิยมถือปฏิบัติกันอย่าง ต่อเนื่องจากอดีตกระทั่งสมัยพระเจ้าตากสินมหาราชหรือแม่ในปัจจุบัน เมื่อมีการรับโลกทัศน์แบบ ตะวันตกเข้ามามากในช่วงสมัยการเปลี่ยนแปลงตั้งแต่รัชกาลที่ ๔ เป็นต้นมา^{๑๐} หลักสมถะและ วิปัสสนาก็ถูกละเลยจากสังคมพุทธไปอย่างน่าเสียดาย ซ้ำร้ายถูกแทนที่มโนทัศน์ เป้าหมายและวิถี ชีวิตแนวใหม่จากคตินิยมแบบตะวันตกซึ่งมักให้ความสำคัญกับข้อเท็จจริงทางวัตถุและปรากฏการณ์ อย่างเดียว จนละเลยคตินิยมเชิงพุทธที่เน้นความเจริญทั้งทางจิตใจและกายภาพ คตินิยมแบบ ตะวันตกสมัยใหม่อาศัยแรงผลักดันจากระบบเศรษฐกิจแบบตลาดเป็นตัวกระตุ้น การจัดการบริหาร และกำหนดทิศทางสู่เป้าหมายคือความพึงพร้อมทางกายภาพจนทำให้เกิดความเสื่อมทางศีลธรรม และวิมุติธรรมซึ่งเป็นแก่นแท้ของพระพุทธศาสนาของสังคมพุทธไทยไป ปัญหาต่างทั้งทางปัจเจกชน และสังคมจึงติดตามมาอย่างที่ปรากฏในสภาพสังคมไทยในปัจจุบัน

ตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนา วิปัสสนา แปลว่า เห็นประจักษ์แจ้งพระไตรลักษณ์ในรูปที่เห็น อาการที่เคลื่อนไหวใจที่คิด เป็นต้น เป็นวิธีการปฏิบัติให้เข้าถึงสภาวะดับสงบเย็น นิพพานได้ ถ้าต้องการสุขแท้ สุขถาวรที่ไม่กลับมาทุกข์อีกก็ต้องดำเนินไปตามหนทางนี้เท่านั้น^{๑๑} คัมภีร์ อรรถกถา ให้ความหมายว่า วิปัสสนา คือ การเห็นแจ้งหรือวิธีทำให้เกิดการเห็นแจ้งว่า อนิจจา ทิวเสน วิวิธเณ อการเรหิ ธมฺเม ปสฺสตีติวิปัสสนา ปัญญาใด ย่อมเห็นสังขตธรรมมีขันธเป็นต้น ด้วย อาการ ต่างๆมีความไม่เที่ยงเป็นต้น ฉะนั้น ปัญญานั้น ชื่อว่าวิปัสสนา^{๑๒} ดังนั้นด้วยหลักวิปัสสนานี้เองจะทำให้ เกิดความละทุกข์และอกุศลธรรมทั้งหลาย เมื่อบุคคลมีปัญญาอย่างถูกต้องโดยผ่านกระบวนการ ทางวิปัสสนาแล้วจะส่งผลให้ระบบศีลธรรมและสมาธิธรรมในสังคมเกิดความมั่นคงตามหลัก อริยมรรคจึงเริ่มต้นด้วยปัญญาคือสัมมาทิฏฐิ คือความเห็นชอบและสัมมาสังกัปปะ คือความคิดชอบ ก่อนอริยมรรคอื่น ๆ คือ สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวาจา เป็นต้น ก็จะติดตามมา อาจกล่าว ได้ว่า ปัญญาที่ถูกต้องเป็นตัวสร้างศีลธรรมและการพัฒนาจิตที่ถูกต้องนั่นเอง

^๘ ภารตี มหาขันธ, **พื้นฐานอารยธรรมไทย**, (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๕) หน้า ๓๓.

^๙ **จารึกในศาลพระเจ้าตากสินมหาราช** วัดอรุณราชวรารามราชวรมหาวิหาร, กรุงเทพมหานคร

^{๑๐} ราม วัชรประดิษฐ์, **พัฒนาการของประวัติศาสตร์ชาติในประเทศไทย พ.ศ. ๒๔๑๑-๒๔๘๗**.

วิทยานิพนธ์ปริญญาโท (บัณฑิตวิทยาลัย, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๙) หน้า ๑๙๐.

^{๑๑} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๓/๓๒๔๘, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๓/๓๑๐๑.

^{๑๒} ชุ.ป.อ. (บาลี) ๑/๑๕๕/๓๒๘, อภิ.สง.อ. (บาลี) ๑๐๐/๑๐๐.

การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานที่ได้รับความนิยมคือการพัฒนาจิตตามแนวทางสติปัฏฐาน ประกอบด้วย การพิจารณาหรือการกำหนดรู้กาย เวทนา จิต และธรรม โดยมีความละเอียดปลีกย่อย ในการปฏิบัติแต่ละประเภทแยกย่อยออกไปอีกหลายข้อ¹³ โดยมีวัตถุประสงค์สำคัญคือ ความดับทุกข์ เพราะ สติปัฏฐาน ๔ เป็นทางสายเอกสายเดียวที่นำผู้ปฏิบัติให้มุ่งตรงไปยังนิพพาน ในมหาสติปัฏฐานสูตร มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ กล่าวถึงวิปัสสนากรรมฐานไว้ว่า “เอกายโน อโย ภิกขเว มคโค สตุตตานัง วิสุทฺธิยา โสภปริเทวานัง สมตฺถิกมาย ทุกฺขโทมนสฺสานัง อตฺถงคฺมาย ญายสฺส อธิคฺมาย นิพฺพานสฺส สจฺฉิกิริยาเย, ยทิทํ จตฺตารโ สติปัฏฐานา” แปลว่า “ภิกษุทั้งหลาย หนทางนี้เป็นทางเดียว เป็นที่ไปอันเอก เพื่อนำเหล่าเวไนยสัตว์ทั้งหลาย ให้เข้าถึงความบริสุทธิ์ เพื่อก้าวล่วงพ้นซึ่งความโศก ความร่ำไรรำพัน เพื่อข้ามพ้น โสกะ ปริ เทวะ ดับทุกข์โทมนัส บรรลุเฉยธรรม เพื่อทำพระนิพพานให้แจ้ง หนทางนี้ คือ สติปัฏฐาน”¹⁴ ซึ่งมีปรากฏในตอนท้ายของคัมภีร์ไตรภูมิภิกขาซึ่งถือเป็นการมุ่ง คำอธิบายและเป้าหมายของชีวิตเพื่อให้จิตพัฒนาไปสู่พระนิพพานในฐานะสิ่งที่ดีประเสริฐที่สุด

ผู้วิจัยเห็นว่าการศึกษาไตรภูมิภิกขาที่มีผู้ศึกษามุ่งเน้นเรื่องของจักรวาลวิทยาส่งผลให้เกิดจินตภาพเป็นการสร้างมิติเพื่อความเข้าใจและเกิดสุนทรียรสทางวรรณคดี แม้จะมีเรื่องเกี่ยวกับนิพพานแต่ก็กล่าวไว้เพียงน้อยแต่ยังไม่ได้รับการศึกษา และมองเห็นคุณค่าด้านการเจริญวิปัสสนาเพื่อพัฒนาจิตในฐานะที่เป็นเป้าหมายของคำสอนของพระพุทธศาสนา เนื่องจากไตรภูมิภิกขาได้รับความนิยมนิยมถือเป็นคนนิยมจึงมีการตีความไปในทางลัทธิรัฐศาสตร์ และศีลธรรมทางพระพุทธศาสนา ซึ่งปรากฏในเรื่องกฎแห่งกรรม-วิบากมากกว่า เมื่อมีการตีความเช่นไรย่อมนำไปสู่หลักการของศาสตร์นั้น เช่น มองแบบรัฐศาสตร์ย่อมเหมารวมว่าไตรภูมิภิกขามีจุดประสงค์เพียงแค่นี้เป็นกุศโลบายในการปกครอง เป็นต้น แต่ถ้ามองโดยเนื้อหาทางพระพุทธศาสนาจะเห็นว่าหลักความรู้ทางวิปัสสนาถือเป็นแก่นสาระสำคัญและเป้าหมายของชีวิตโดยขับพลวัตของชีวิตด้วยการมีสติสัมปชัญญะทุกขณะของการดำเนินชีวิตถือเป็นทั้งหลักการและข้อปฏิบัติที่สมบูรณ์ในตัวเองในชีวิตประจำวัน ดังนั้นผู้วิจัยจึงสนใจโดยการนำหลักวิปัสสนาที่ปรากฏในคัมภีร์ไตรภูมิภิกขามาวิเคราะห์เพื่อให้สอดคล้องกับวิธีการดำเนินการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาให้บรรลุเป้าหมายของพระพุทธศาสนาซึ่งจะนำไปสู่ความเข้าใจไตรภูมิภิกขาในอีกมิติหนึ่งนอกจากประเด็นเรื่องคุณค่าทางวรรณคดีหรือทางด้านการศึกษา

๒. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๒.๑ เพื่อศึกษาวิเคราะห์ประวัติและหลักธรรมในไตรภูมิภิกขา

๒.๒ เพื่อวิเคราะห์คำสอนวิปัสสนาในพระพุทธศาสนา

¹³ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, พิมพ์ครั้งที่ ๒๔, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้า ๘๑๑.

¹⁴ ที.ม. (บาลี) ๑๐/๒๓/๓/๓๒๒, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๓/๓/๓๐๑.

๒.๓ เพื่อวิเคราะห์คุณค่าของไตรภูมิภคานวิปัสสนาที่อิทธิพลต่อคตินิยมเชิงพุทธในสังคมไทย

๓. วิธีดำเนินการวิจัย

ในการวิจัยครั้งนี้ได้ศึกษาวิจัยและตำราต่าง ๆ นำมาวิเคราะห์ด้วยหลักทฤษฎีต่าง ๆ ทั้งทางพระพุทธศาสนา จิตวิทยา ปรัชญาและสังคมวิทยา รวมทั้งการสังเกต สนทนา สอบถาม นำมาวิเคราะห์ สังเคราะห์ เพื่อให้ได้เนื้อหาที่มีความเป็นความจริง สมบูรณ์และนำไปสู่เป้าหมายที่ถูกต้องของการ ที่เกี่ยวกับงานวรรณกรรมเพื่อนำไปสู่ความเข้าใจเกี่ยวกับคุณค่าของไตรภูมิภคานวิปัสสนาที่อิทธิพลต่อคตินิยมเชิงพุทธในสังคมไทย

๔. ผลการวิจัย

ไตรภูมิภคานเป็นวรรณกรรมสมัยสุโขทัย เป็นพระราชนิพนธ์ของพระมหาธรรมราชาลิไทแต่งขึ้นในปี พ.ศ. ๑๘๘๘ เป็นวรรณคดีในพุทธศาสนามีลักษณะเป็นวิทยานิพนธ์เขียนโดยการค้นคว้ารวบรวมคัมภีร์ในพระพุทธศาสนา ๓๐ เล่ม โดยมีจุดประสงค์ ๑) เพื่อเผยแพร่อิทธิธรรม ๒) เพื่อเป็นบทเรียนอิทธิธรรมแก่มารดาของพระยาสิโหน ๓) เพื่อเผยแพร่พุทธศาสนาแก่ประชาชน เนื้อหาลำคัญของไตรภูมิภคาน เป็นการสั่งสอนผู้ที่ทำบุญจะได้ขึ้นสวรรค์และผู้ที่ทำบาปจะตกนรก โดยให้ภาพนรกที่น่ากลัว กระจกแก้วต่อบาปไม่ยอมยกตกนรก วาดภาพสวรรค์ให้เป็นแดนสุขารมณ์ คนจะได้ทำบุญเพื่อไปสู่สวรรค์ แสดงภาพพจน์การกำเนิดของสรรพสัตว์ มนุษย์ ยักษ์ อสูร เทวดา สัตว์นรกเปรต เพื่อจูงใจให้คนทำความดีเว้นความชั่ว รู้กฎความจริงของสรรพสิ่งและกฎชีวิต (ไตรลักษณ์) ตระหนักถึงการดำรงชีวิตด้วยความไม่ประมาท ล่วงพ้นวิภวสังสาร เพื่อเข้าถึงนิพานอันเป็นแก่นสารและจุดมุ่งหมายสูงสุดของชีวิต โดยแบ่งเป็นภพภูมิต่าง ๆ เป็น อรูปภูมิ ๔ รูปภูมิ ๑๖ กามภูมิ ๑๑ เรียกว่า ไตรภูมิ ผลบาปและผลบุญของผู้กระทำจะส่งผลให้ผู้นั้นไปเกิดในภูมิต่าง ๆ กัน ผู้กระทำแต่บาปหยาบช้า ออกตัญญูไม่รู้คุณบิดามารดา เมื่อตายจะไปเกิดในภูมิชั้นต่ำคืออนรกภูมิ ภูมิชั้นต่ำสุดในกามภูมิ ที่มีขุมนรกลดหลั่นลึกลงไปถึง ๘ ขุม หรือเกิดเป็นสัตว์เดรัจฉาน เปรต หรือ อสุรกาย ตามแต่ผลบาปที่ได้กระทำไว้ ถ้าประพฤตินอนอยู่ในศีลในธรรมประกอบแต่กรรมดี ก็จะได้ไปเสวยสุขในภูมิที่สูงขึ้นไปตามผลบุญที่ได้กระทำ ผู้ที่ทำทั้งบุญและบาป ก็จะไปเกิดเป็นเปรตสลับกับเทวดา จนหมดสิ้นกรรมที่ทำไว้ เมื่อเกิดเป็นเทวดาในสวรรค์แล้วไม่หลงในสุขสมบัติ ผีกจิตสมาธิให้หมดจากกิเลส ก็จะได้ไปเกิดเป็นพรหมในรูปภูมิและอรูปภูมิ แม้จะอยู่ในอรูปภูมิที่มีเพียงแต่จิต แต่จิตยังดับกิเลสไม่หมด จิตนั้นก็ยังดับและเกิดใหม่ ในไตรภูมินี้ได้แสดงให้เห็นความน่ากลัวในนรก และความสุขความสวยงามในสวรรค์อย่างชัดเจน เพื่อให้ประชาชนทั่วไปเข้าใจได้ง่ายถึงผลของการทำดีและทำชั่ว และการเวียนว่ายตายเกิด อันเป็นผลจากกรรมที่ผู้นั้นได้กระทำไว้ จุดมุ่งหมายสำคัญก็คือ ให้หมั่นฝึกจิตสมาธิเพื่อเข้าถึง ศีล สมาธิ ปัญญา ตามคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า คือ อริยสัจ ๔ และ มรรค ๘ ให้เกิดปัญญาในการพิจารณาปัญหาต่าง ๆ ถ้าเราปฏิบัติได้ดังนี้ ก็สามารถลดปัญหาและความทุกข์ต่าง ๆ ที่

เผชิญอยู่ลงไปได้มาก จึงให้รู้ ลด ละ เลิก ในโลก โกรธ หลง หมั่นฝึกจิตสมาธิให้ปราศจากกิเลส ตามหลักการของพระพุทธศาสนา

หลักคำสอนของคัมภีร์ไตรภูมิภคามีอิทธิพลในราชอาณาจักรสุโขทัยและอาณาจักรต่อมา ภายหลังทั้งด้านคตินิยมความเชื่อเรื่องวิญญาณ ชีวิตหลังความตาย มโนทัศน์เกี่ยวกับโลกและจักรวาล แนวคิดเรื่องการเมืองการปกครอง ค่านิยม ศิลปวัฒนธรรม และวิถีชีวิต ส่วนหลักคำสอนสำคัญของพระพุทธศาสนาที่พบในไตรภูมิภคาประกอบด้วย หลักจักรวาลวิทยา หลักคำสอนเรื่องกฎของกรรม หลักไตรลักษณ์ หลักชั้น ๕ ทั้งหมดเป็นการรวบรวมจากคัมภีร์สำคัญของพระพุทธศาสนาจำนวนมากเพื่อประมวลเป็นองค์ความรู้เพื่อพัฒนาชีวิตโดยมีเป้าหมายเพื่อการบรรลุถึงเป้าหมายสูงสุดคือพระนิพพานตามหลักพระพุทธศาสนา

วิปัสสนากรรมฐานในพุทธศาสนาเถรวาทเป็นวิธีการพัฒนาจิตให้ถึงความพ้นทุกข์ ซึ่งเป็นการพัฒนาสติจนเกิดการรู้แจ้งสภาวะธรรมทั้งปรมัตถ์และบัญญัติจนจิตรู้ความจริงของสังขารทั้งหลาย ก็จะทำให้จิตหลุดพ้นจากความเป็นทาสของอกุศล เครื่องปรุงแต่งจิตทั้งหลายที่เป็นบัญญัติทั้งหลายซึ่งจะส่งผลให้จิตไม่ถูกปรุงแต่งให้เกิดทุกข์ได้อีกแม้ดำรงชีวิตอยู่ในอัตภาพปัจจุบัน วิปัสสนาเป็นหนึ่งในการฝึกจิตเรียกว่า กรรมฐาน คือ ซึ่งมีสองอย่างคือ ๑) สมถกรรมฐาน คือ การทำจิตให้มีอารมณ์จนเป็นเอกัคคตารมณ์ อารมณ์ของสมถกรรมฐานมี ๔๐ คือ ๑) กสิณ ๑๐ ๒) อสุภ ๑๐ ๓) อนุสสติ ๑๐ ๔) อัปปมัญญา ๔ ๕) อาหาเรปฏิกูลสัญญา ๑ ๖) จตุธาตุววัฏฐาน ๑ ๗) อากาสนัญญาตายตนะ ๘) อากิญจัญญาตายตนะ ๙) วิญญาณัญญาตายตนะ ๑๐) เนวสัญญานาสัญญาตายตนะ อุปสรรคของผู้ปฏิบัติสมถกรรมฐานได้ให้บรรลุเอกัคคตาเนื่องจากมีเครื่องกั้นเรียกว่า นิวรณ์ ๕ คือ ๑) กามฉันทนิวรณ์ คือ จิตหมกมุ่นติดอยู่กับวัตถุอารมณ์หลากหลายด้วยอำนาจาคะเป็นต้น ๒) พยาบาทนิวรณ์ คือ จิตขัดเคืองกับอารมณ์ที่เกิดทางอายตนะ ทำให้จิตไม่เป็นอิสระ ๓) ถีนมิทธนิวรณ์ คือ ความหดหู่และเซื่องซึม เคลิบเคลิ้ม ความคร้าน เกิดจากการปล่อยสติเป็นต้น ๔) อุทธัจจกุกกุกจนิวรณ์ คือ ความคิดฟุ้งซ่านและความรำคาญใจ กับอารมณ์ที่เป็นอยู่ทุกขณะ ๕) วิจิกิจฉานิวรณ์ คือ จิตติดอยู่กับความคิดทำให้เกิดความลังเลสงสัย ไม่แน่นอน การละนิวรณ์ ๕ ทำได้ด้วยองค์ของฌาณและการเจริญสติปัฏฐาน เพื่อให้เห็นธรรมชาติแท้จริงของปรากฏการณ์ทั้งรูปธรรมและนามธรรม

ระดับของฌาณมี ๒ อย่างคือ ๑) รูปฌาน ๔ ได้แก่ ภาวะที่จิตเพ่งอารมณ์จนแน่วแน โดยการเพ่งรูปธรรมหรือ รูปาวจร ได้แก่รูปของวัตถุเป็นอารมณ์ เรียกว่า รูปฌาน มี ๔ คือ ๑) ปฐมฌาน มีองค์ ๕ คือ วิตก วิचार ปติ สุข และเอกัคคตา ๒) ทุตติยฌาน มีองค์ ๓ ปติ สุข และเอกัคคตา ๓) ตติยฌาน มีองค์ ๒ คือ สุขและเอกัคคตา ๔) จตุตถฌาน มีองค์ ๒ คือ อุเบกขาและเอกัคคตา (ความมีอารมณ์ปนหนึ่งเดียว) ๒) อรูปฌาน ๔ ได้แก่ ๑) อากาสนัญญาตายตนะ ๒) วิญญาณัญญาตายตนะ ๓) อากิญจัญญาตายตนะ ๔) เนวสัญญานาสัญญาตายตนะ หลักการปฏิบัติสมถกรรมฐาน ผู้ปฏิบัติจะต้องเลือกเพ่งอารมณ์สมถกัมมัญฐาน ๔๐ อารมณ์อย่างไรอย่างหนึ่งให้เหมาะสมกับจริตของตน บริกรรมภาวนาจนกว่าจะถึงขั้นอุปจารภาวนาจนละนิวรณ์ได้แล้วสมาธิเป็นอัปปนาบรรลุปฐมฌานระดับต่าง ๆ

๒) วิปัสสนา คือการพัฒนาจิตโดยอาศัยสติและสัมปชัญญะเพื่อรู้แจ้งความเป็นจริงของสิ่งที่กำลังเกิดขึ้นทุกขณะปัจจุบัน อุปสรรคของวิปัสสนาไม่มี เพียงแต่ขาดสติและสัมปชัญญะเท่านั้น อารมณ์ของวิปัสสนากรรมฐานมี ๖ หมวด คือ อายตนะ ๑๒ ชั้น ๕ ธาตุ ๑๔ อินทรีย์ ๒๒ อริยสังข ๔ ปฏิจจสมุปบาท ๑๒ ภูมิของวิปัสสนาทั้ง ๖ เหล่านี้ย่อมปรากฏชื่อต่างกันเนื่องจากสภาวะปรากฏและหน้าที่ ซึ่งสามารถย่อลงเป็น รูป และ นาม ซึ่งเป็นปรมาตมการณ์ถือเป็นอารมณ์ของวิปัสสนากรรมฐาน โดยการเจริญต้องให้เห็นความเป็นไตรลักษณ์ซึ่งเป็นสิ่งจริงของสภาวธรรมทั้งหลาย ผ่านการเจริญกรรมฐาน หลักธรรมที่เป็นปัจจัยต่อการเจริญวิปัสสนากรรมฐาน คือศีล สมาธิ และ สัมมาทิฏฐิเป็นเบื้องต้น โดยมีองค์ของวิปัสสนา ๓ ประการ คือ ๑) อาตปปี มีความเพียร ๒) สติมา มีสติ ๓) สัมปชานา มีสัมปชัญญะเป็นเครื่องมือและต้องรู้จักโพธิปักขิยธรรม ๓๗ มี อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ เป็นต้น พร้อมทั้งลำดับวิปัสสนาญาณ ๑๖ มี นามรูปปริเฉทญาณ เป็นต้น โดยมีวิธีการปฏิบัติตามหลักมหาสติปัฏฐานสูตรเป็นหลักการ มีประสิทธิผลซึ่งเป็นหนทางเดียวเพื่อให้ถึงความรู้แจ้งมรรค ผล และนิพพานที่ชัดเจนที่สุด โดยให้ฝึกสติกำหนดรู้ฐานกาย เวทนา จิต และธรรมเป็นอารมณ์ในเชิงบัญญัติเรียกว่าสมถกัมมัฏฐานมีอานิสงส์ให้บรรลุมรรคสมาบัติ แต่ถ้ามีสติตั้งมั่นพิจารณาอุปนามเพื่อให้เกิดปัญญาเห็นไตรลักษณ์ เรียกว่าวิปัสสนาภาวนา

คุณค่าของเรื่องไตรภูมิพระร่วงด้านวิปัสสนาภาวนา เป็นการสร้างวรรณกรรมและเรื่องราวเชิงรัฐธรรมของชีวิตเชิงมโนภาพเพื่อให้สมองของผู้ฟังและผู้อ่านสร้างกรอบของความคิดตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาที่ปรากฏตามหลักอภิธรรมซึ่งได้วิเคราะห์ธรรมชาติของจิต การทำงานและหน้าที่ที่คนทั่วไปจะต้องเข้าใจและดำเนินไปตามความเป็นจริงซึ่งเป็นปรมาตมธรรม ทำให้เกิดแผนภูมิเชิงจักรวาลของจิตในขณะที่อยู่ในภาวะหรือภาพต่าง ๆ ซึ่งจิตจะต้องรู้จัก ทำให้จิตหลุดพ้นจากวิบากของจิตที่ปรากฏเป็นภพภูมิต่าง ๆ เมื่อจิตเผชิญกับภาพของจิตแบบใดก็ให้ยกจิตขึ้นสู่วิปัสสนา โดยการเป็นสัญญาอารมณ์ สังขารซึ่งเป็นอารมณ์ของวิปัสสนาทั้งหมด เมื่อจิตรู้แจ้งความจริงในภาวะใดก็ตามสามารถเจริญวิปัสสนาให้จิตรู้แจ้งและดำเนินไปสู่อริยมรรคญาณ และพระนิพพานได้ตลอดเวลาโดยมีหลักการปฏิบัติเพื่อให้รู้ภาพของจิตที่ตนกำลังดำเนินชีวิตอยู่ และไม่ให้ความประมาทซึ่งเป็นเรื่องของการดำเนินชีวิตระดับสมมติและปรมาตมธรรมในเวลาเดียวกัน

ในระดับโลกสมมติ คัมภีร์ไตรภูมิภิกขา ได้สร้างพุทธวัฒนธรรมวิถีแก่งสังคมไทย ไตรภูมิภิกขาถูกสร้างขึ้นมาเพื่อประสงค์สร้างให้เป็นแผนที่ชีวิต (Mapping of Life) ที่เข้าใจง่ายแก่คนทั่วไป ทำให้เกิดชีวิตทัศน์และมโนทัศน์โดยมีเป้าหมายนำไปสู่การดำเนินชีวิตตามหลักพระพุทธศาสนาในระดับเบื้องต้นการดำเนินชีวิตตามหลักไตรสิกขา คือ ศีล คือการรู้จักภาวะปกติของจิตซึ่งอยู่ในฝ่ายของกุศลจิต สมาธิคือการดำรงจิตให้มีความสุขสงบ จากสิ่งรบกวนและอำนาจบังคับให้จิตเป็นทาส ไม่เป็นอิสระด้วยตัวเอง และปัญญา คือการดำรงสติสัมปชัญญะในทุก ๆ ขณะของการดำเนินชีวิตเพื่อให้เกิดความรู้แจ้งเป็นจริงของปรากฏการณ์ทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรมในฐานะอารมณ์ของจิต จนจิตดำเนินไปสู่อริยมรรคให้ได้ในชีวิตมนุษย์นี้ ซึ่งเป็นสัจธรรมสำคัญที่สุดของพระพุทธศาสนา

องค์ความรู้ด้านวิปัสสนาในไตรภูมิภคณาได้จากการนำเอาหลักปรมัตถธรรมในคัมภีร์พระอภิธรรมซึ่งมีเนื้อหาเน้นเรื่องความเป็นจริงปรมัตถธรรม คือ จิต เจตสิก รูป นิพพาน ถ้ากล่าวถึงปรมัตถธรรมที่เกิดดับแล้วมี ๓ คือ จิต เจตสิก รูป แยกเป็น ๒ ประเภทใหญ่ คือ นามธรรม ประเภท ๑ และเป็นรูปธรรม ๑ โดยมุ่งสอนเรื่องธรรมชาติของจิตที่มีคุณสมบัติเป็นกุศลและอกุศลซึ่งส่งผลต่อการเกิดรับรู้อารมณ์ของจิตในรูปของภพภูมิต่าง ๆ โดยมีการยกวิธีการปฏิบัติธรรมตามแบบไตรสิกขา คือการทำทานรักษาศีล การทำสมาธิและการเจริญภาวนาตามหลักวิปัสสนาเพื่อให้บรรลุนิพพาน ซึ่งไตรภูมิได้สร้างองค์ความรู้ภาษาแบบมโนภาพแบบต่อเนื่องทำให้เกิดความรู้ต่อเนื่อง ในลักษณะดังกล่าวได้บรรจุเนื้อหาสำคัญคือ หลักไตรลักษณ์คือ ความไม่เที่ยง เป็นทุกข์และอนัตตาแฝงไว้ในทุกช่วงตอน เพื่อนำจิตของปัจเจกบุคคลให้ยินดีในการเข้าถึงนิพพาน ตามลำดับของการพัฒนาจิตตามลำดับของภพภูมิของจิต ซึ่งนำไปสู่นิพพานในที่สุด โดยมีเครื่องมือสำคัญคือการพิจารณาเห็นความเป็นไตรลักษณ์ในทุกภพภูมิ อีกทั้งยังทำให้หยุดการคิดสงสัยในความมีอยู่ของสิ่งอื่นนอกจากสภาพปรมัตถ์ของจิต ไม่หวาดกลัวต่อชีวิตหลังความตาย เป็นการเตรียมตัวอย่างสงบ

คตินิยมไตรภูมิภคณาต่อการพัฒนาจิตของปัจเจกบุคคลเกิดจากการนำเอาหลักอภิธรรมมาเป็นฐานตั้งในการสร้างองค์ความรู้แก่คนทั่วไปประกอบด้วย ๑) ความรู้เรื่องสภาพจิตของตนเองกับโลกของปรากฏการณ์คือจิตกับอารมณ์รับรู้ของจิตที่เกิดดับพร้อมกันซึ่งเป็นสัมมาทิฏฐิรู้เท่าทันสถานภาพของจิต ประกอบด้วยการทำงานของจิตทางปัญญาทวารวิถี และการปรากฏการณ์ของจิตกับอารมณ์ทางมโนทวาร และจิตในขณะที่กำลังจุติจากภพหนึ่งไปอีกภพหนึ่งซึ่งมีปรากฏการณ์เรียกว่ามรณสันนิวาสซึ่งเป็นการฝึกการเตรียมตัวตายและสามารถปิดกั้นจิตขณะตาย หากจิตปรากฏภาพฝ่ายชั่วก็ให้เปลี่ยนจิตโดยการทำจิตให้เป็นกุศลหรือสมาธิซึ่งเป็นปัจจัยในการส่งเสริมให้จิตในภพที่สูงกว่า ๒) องค์ความรู้ด้านขั้นห้าที่ปรากฏเป็นโลกแห่งปรากฏการณ์ ซึ่งแยกย่อยเป็น รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณขันธ์ หรือย่อยลงเป็นนาม-รูปในขณะที่ของการเจริญวิปัสสนา ส่งผลให้ไม่หลง คิดสงสัย จนสามารถน้อมจิตเข้าสู่การปฏิบัติธรรม พัฒนาจิตให้เกิดกุศล มุ่งสู่นิพพานตามเป้าหมายของพระพุทธศาสนา

ไตรภูมิภคณาที่มีผลต่อคตินิยมเชิงพุทธสังคมไทยแม้เป็นเรื่องของการแสดงภพภูมิของจิตจากองค์ความรู้ด้านพระอภิธรรมของพระพุทธศาสนาแต่ก็สร้างอิทธิพลต่อคตินิยมต่างของสังคมไทยคือ ๑) ด้านการเมืองการปกครอง มีหลักทศพิธราชธรรม จักรวรรดิวัตร ซึ่งถือปฏิบัติมาแต่โบราณกระทั่งปัจจุบัน ๒) คตินิยมความเชื่อและศาสนา ทำให้เกิดโลกทัศน์และชีวิตทัศน์แบบอุดมคติ ทำให้เข้าใจโครงสร้างของตนเองกับจักรวาล นำไปสู่การดำเนินชีวิตตามหลักธรรม มีการพิจารณาไตรลักษณ์เป็นเครื่องมือให้จิตเป็นกุศล มุ่งตรงนิพพาน ๓) คตินิยมต่อวิชาชีวะสาขาต่าง ๆ ไตรภูมิภคณาได้สร้างศิลปะ วัฒนธรรม การทำงานดำเนินชีวิตโดยมีการนำหลักพุทธสุนทรียธรรมมาใช้ในศิลปะและวัฒนธรรม ทำให้เกิดตรรกศาสตร์ของพุทธคือสันติวิธี ศิลปะและวัฒนธรรมกระตุ้นให้เกิดกุศลปัญญาเพื่อรู้แจ้งความจริง ผ่านทางวรรณกรรม สถาปัตยกรรม ค่านิยมในการดำเนินชีวิตประจำวัน

ของคนทั่วไป งานศิลปะจิตรกรรมประติมากรรม ซึ่งอิทธิพลดังกล่าวยังฝังลึกในรากเหง้าของความเป็นไทยกระทั่งปัจจุบันและจะยังคงส่งผลในอนาคต

อภิปรายผลการวิจัย

ผู้วิจัยพบว่า หลักคำสอนด้านการเจริญวิปัสสนาภาวนาในคัมภีร์มีลักษณะเป็นแนวแบบแผนที่สืบต่อกันมาจากอดีตคือการพัฒนาจิตให้รู้ธรรมชาติของปรมาตตธรรมและสมมติธรรมซึ่งสอดคล้องกับหลักการปฏิบัติธรรมเพื่อบรรลุธรรมสมัยหลังพุทธกาล คืออาศัยหลักการทำบุญ ทาน รักษาศีล ผูกจิตให้เกิดสมาธิจากนั้นจึงเจริญวิปัสสนาภาวนา จึงทำให้เกิดความเข้าใจธรรมะ มีเป้าหมายในการดำเนินชีวิตอย่างมั่นคง ซึ่งต่างจากสมัยปัจจุบันที่การศึกษาและปฏิบัติวิปัสสนาภาวนายังยึดติดกับภาษา เนื้อหาธรรมะที่ได้ศึกษาจดจำ ซึ่งอยู่ในกรอบของสมมติสังข และมักจะแบ่งแยกจนจิตไม่เห็นความดับเชิงมัคคินิโรธ¹⁵คือการดับจิตแบบปรมาตต อิทธิพลคำสอนของคัมภีร์ไตรภูมิภคาซึ่งภายหลังนิยมนำมาสร้างเป็นภาพจิตรกรรมซึ่งมีอิทธิพลอย่างมากต่อศิลปะไทยด้านต่าง ๆ คือ สถาปัตยกรรม จิตรกรรม ประติมากรรม วรรณกรรม คตินิยม ค่านิยม เป็นต้น เนื่องมาจากอิทธิพลคำสอนเชิงบรรยายภาษาอักษรให้เป็นภาพซึ่งก่อให้เกิดโลกทัศน์เชิงอุดมคติซึ่งแฝงด้วยสาระคำสอนการรู้จักธรรมชาติของจิต วิบาก การเปลี่ยนแปลงกรรมโดยการเปลี่ยนแปลงจิต

¹⁵ พระวินัยธรรมสมบุรณ์ สุธีโร (แดงทอง), ศึกษารวมที่เป็นปฏิปักษ์ต่อการบรรลุธรรม ศึกษาเฉพาะ: ความดับในคัมภีร์วิปัสสนาที่ปณีฎีกา, **วิทยานพนธ์พุทธศาสนมหาบัณฑิต**, (มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๙), บทคัดย่อ.

และดำเนินชีวิตเพื่อบรรลุเป้าหมายคือพระนิพพาน ถือได้ว่าเป็นผลงานวรรณกรรมที่มีอิทธิพลมากที่สุดกระทั่งปัจจุบัน

หลักการปฏิบัติที่เด่นชัดคือการเจริญภาวนาตามหลักอัมมานุสัสสนาสติปัฏฐานคือการรู้เท่าทันขั้นห้าซึ่งสามารถครอบคลุมและทำได้ตลอดเวลา ไม่จำกัดว่าเป็นบรรพชิตหรือคฤหัสถ์ ซึ่งส่งผลให้คำสอนการเจริญวิปัสสนาภาวนาจนได้รับความนิยมทุกยุคสมัยของไทยไม่ว่าจะเป็นยุคอยุธยา รัตนบุรี หรือรัตนโกสินทร์ ให้ความสำคัญกับการจัดสร้างคัมภีร์ไตรภูมิิกถา และหลักการเจริญวิปัสสนาภาวนาเห็นได้จากงานสถาปัตยกรรมเจดีย์พระสิริริยาบถที่พบมากในสุโขทัยและกำแพงเพชร¹⁶ พระพุทธรูปสมัยสุโขทัยที่แสดงลักษณะของการรู้แจ้งสภาพธรรม นิ่งสงบ นักวิชาการส่วนมากมักนิยมศึกษาไตรภูมิิกถาในด้านการเมืองการปกครองเสียมากกว่า¹⁷ และมักนำเสนอหลักนรกสวรรค์แบบศาสนาเทวนิยมคือการให้คุณและการลงโทษ ซึ่งผิดจากหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาซึ่งเป็นหลักคำสอนเชิงสังคมนิยมไม่ใช่เทวนิยมจนพระยานุমানราชชนมมองว่า การกล่าวถึงกำเนิดของสรรพสัตว์ยักษ์มารและอื่นๆ ในไตรภูมิิกถาเป็นความรู้ที่คนในสมัยก่อนไม่ใช่เนื้อหาข้อเท็จจริงของพระพุทธศาสนาพระพุทธเจ้าถือว่าเรื่องเหล่านี้ เป็นเรื่องอจินไตย คือ เรื่องที่ไม่ควรคิด เพราะไม่สามารถพันทุกข์ได้เด็ดขาด เรื่องไตรภูมิเป็นเรื่องโลกียะ ไม่ใช่เป็นโลกุตตระ¹⁸ ผู้วิจัยเห็นว่าหากได้ศึกษาอิทธิธรรมปฏิภพอ่างแตกฉานย่อมไม่ขัดแย้งกันระหว่างโลกียะและโลกุตระ ไม่หลงยึดติดกับความคิดแบบแบ่งแยกแต่มุ่งสู่การบรรลุนิพพาน มองเห็นปรากฏการณ์ของโลกเป็นเพียงอารมณ์ของจิต รู้เท่าทันการคิดปรุงแต่งทุกอย่างย่อมไม่สงสัย ความรู้เชิงปรมัตถ์จากคัมภีร์อิทธิธรรมปฏิภพอือเป็นเนื้อหาหลักของไตรภูมิิกถาที่สร้างครรลองให้นำไปสู่การรู้แจ้งความจริง

คตินิยมของหลักคำสอนด้านวิปัสสนาภาวนาแม้ปรากฏในสังคมไทยจำนวนมากแต่เป็นที่ยอมรับว่า การกระทำชั่วทั้งหลายเกิดมากจากอกุศลจิต สามารถเปลี่ยนแปลงพัฒนาได้โดยการเปลี่ยนเหตุปัจจัยคือ การคิดปรุงแต่งในทางกุศลอยู่เนื่อง ๆ และพัฒนาจิตสู่ลำดับสมาธิและระดับปัญญาซึ่งสามารถเปลี่ยนโครงสร้างของจิตให้เป็นอิสระพ้นจากความทุกข์ได้ คตินิยมทางด้านการเมืองการปกครอง การดำเนินชีวิต งานด้านศิลปะวัฒนธรรม ค่านิยมของสังคมไทย เป็นต้น ซึ่งนักวิชาการหลากหลายสาขาศึกษาแล้วหันมามองแก่นคำสอนของการพัฒนาจิตตามหลักวิปัสสนา

¹⁶ สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, หม่อมราชวงศ์. “กลุ่มพระพุทธรูปสิริริยาบถในศิลปะสุโขทัยความหมายทางพุทธศาสนาบางประการ.” เมืองโบราณ ๑๓, ๓ (กรกฎาคม-กันยายน ๒๕๓๐) หน้า ๕๗-๖๑.

¹⁷ พระศรีสุวรรณเมธี, อิทธิพลของพระพุทธศาสนาเถรวาทที่มีต่อแนวคิดทางการเมืองการปกครองของพระเจ้าลิไท : ศึกษาเฉพาะกรณี: ไตรภูมิพระร่วง (ไตรภูมิิกถา), วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต, (มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๒.

¹⁸ พระราชปริยัติ(สุฤษดิ์สิริโร), งานวิจัยและวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗), หน้า ๑๕.

ภาวนาเพื่อให้บรรลุถึงอิสรภาพอย่างสมบูรณ์ซึ่งล้วนได้รับอิทธิพลมาจากหลักคำสอนในไตรภูมิภคินิชาด ซึ่งเป็นเหมือนรัฐธรรมนูญหรือแผนที่ชีวิตในการดำรงชีวิตสมบูรณ์

ภายหลังได้มีนักปราชญ์นิยมเขียนคัมภีร์ หนังสือ อ่างอิงแบบไตรภูมิภคินิชาดอีกหลายเล่ม เช่น จักรวาลทีปนี ของ พระสิริมังคลาจารย์แห่งเชียงใหม่ ไตรภูมิโลกวินิจฉัย ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช และเล่าเรื่องไตรภูมิ เป็นต้น ไตรภูมิภคินิชาดยังมีอิทธิพลสำคัญต่อแนวคิดของกวีรุ่นหลัง โดยนำความคิดในไตรภูมิพระร่วงสอดแทรกในวรรณคดีต่างๆ เช่น ลิลิตโองการแข่งน้ำมหาเวสสันดรชาดก รามเกียรติ์ กากีคำกลอนขุนช้างขุนแผน

แม้เนื้อหาของเรื่องนี้ซึ่งได้ประพันธ์ขึ้นโดยอิงจากภูมิรู้ทางธรรม อาจดูห่างไกลจากการพิสูจน์หรือจับต้องได้จริงทางวิทยาศาสตร์ในโลกปัจจุบัน แต่สิ่งหนึ่งซึ่งไตรภูมิภคินิชาดได้ฝากข้อคิดไว้คือ การสะท้อนให้เห็นถึงภาวะอันตรงข้ามกันของความดีและความชั่ว ซึ่งจากเนื้อหาได้ใช้สัญลักษณ์ความดีด้วยการพรรณนาสวรรค์นารีนรมย์ นรกซึ่งถือเป็นสัญลักษณ์ของความชั่ว มีความทุกข์ทรมานนานาประการ เมื่อปฏิบัติดียอมได้รับสิ่งที่ดีเป็นผลสะท้อนกลับ และช่วยให้เกิดการพัฒนาจิตตามลำดับสูงขึ้นไปจนถึงการเจริญวิปัสสนาภาวนา โดยการเห็นแจ้งว่า สิ่งที่เป็นภพภูมิต่าง ๆ ล้วนเป็นเพียงอารมณ์ของจิต ตกอยู่ในไตรลักษณ์ ทำให้เกิดความเบื่อหน่าย มีจิตน้อมหาสิ่งที่ประเสริฐกว่าคือพระนิพพานนั่นเอง

๕. บทสรุป

คัมภีร์ไตรภูมิภคินิชาด เป็นนิพนธ์ของพระยาสิทธิโก กษัตริย์แห่งอาณาจักรสุโขทัย ในปี พ.ศ. ๑๘๘๘ เพื่อเป็นหลักคำสอนด้านการพัฒนาจิตให้มีศีลธรรม สมาธิและปัญญาโดยการนำหลักคำสอนปรมัตถธรรมในพระอภิธรรมปิฎกมาอธิบายให้เห็นเป็นภาพ เพื่อสร้างเป็นแผนที่ชีวิตและนำไปสู่การพัฒนาจิตให้บรรลุนิพพานในฐานะสิ่งที่ประเสริฐที่สุด โดยการดำเนินชีวิตตามหลักไตรสิกขาของพระพุทธศาสนา หลักการเจริญวิปัสสนาภาวนาคือการรู้สภาพธรรมทั้งหลายที่เกิดกับจิต และอารมณ์ของจิตซึ่งปรากฏเป็นขั้นห้าที่กำลังเกิดขึ้นในปัจจุบันให้เห็นเป็นไตรลักษณ์ตามหลักธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน จนจิตสามารถรู้แจ้งความเป็นปรมัตถ์ปล่อยวางสิ่งสมมติทั้งหลาย รู้เท่าทันการปรุงแต่งของจิต โดยอาศัยเครื่องมือสำคัญคือ ความเพียร สัมปชัญญะ และสติในการพัฒนาจิตให้เกิดความรู้แจ้งความจริง นี่จนบรรลุวิปัสสนาญาณลำดับต่าง ๆ ทั้ง ๑๖ ขั้น และได้รู้แจ้งพระนิพพาน

คำสอนเรื่องวิปัสสนาที่มีคุณค่าในคัมภีร์ไตรภูมิภคินิชาดที่มีผลต่อสังคมไทยคือ หลักคำสอนไตรสิกขา การเจริญวิปัสสนาภาวนาตามลำดับโดยใช้มโนภาพในการรับรู้และเพ่งพิจารณาของจิตจนนำไปสู่การบรรลุนิพพาน คุณค่านี้ทำให้คัมภีร์ไตรภูมิภคินิชาดถือเป็นแผนที่ชีวิตคือรัฐธรรมนูญของชีวิตทั้งส่วนของโลกและธรรมไปพร้อมกัน คือการฝึกจิตให้ดำเนินไปตามหลักการเจริญวิปัสสนาภาวนาในขณะดำรงชีวิตในสังคม ซึ่งเป็นความจริงแท้ทุกขณะในปัจจุบัน นอกจากนั้นยังมีคุณค่าต่าง ๆ ต่อสังคม คือ ด้านรากเหง้าของอัตลักษณ์ของไทย ด้านภาษา ด้านสังคมและวัฒนธรรมประเพณี ด้าน

ค่านิยมและความงดงาม ด้านศาสนาและด้านศิลปะไทยทุกสาขาวิชา กล่าวโดยรวมคือ เป็นทุกสิ่งทุกอย่างคือชีวิต จิตใจ ลังคม ของความเป็นไทย

เอกสารอ้างอิง

- _____ . พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร :
- _____ . อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, พิมพ์ครั้งที่ ๒๔, กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖.
- พระศรีสุธรรมเมธี, อิทธิพลของพระพุทธศาสนาเถรวาทที่มีต่อแนวคิดทางการเมืองการปกครองของพระเจ้าลิไท : ศึกษาเฉพาะกรณี : ไตรภูมิพระร่วง (เตภูมิกถา), **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต**, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖.
- ภาวดี มหาพันธ์, **พื้นฐานอารยธรรมไทย**, กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๕.
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.
- ราม วัชรประดิษฐ์, พัฒนาการของประวัติศาสตร์ชาติในประเทศไทย พ.ศ. ๒๔๑๑-๒๔๘๗. **วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต**, บัณฑิตวิทยาลัย, จุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.
โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.
- หอสมุดแห่งชาติ. **ตำราภาพไตรภูมิฉบับหลวงสมัยกรุงธนบุรี**. หนังสือสมุดไทยขาว. อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี. เส้นรงค์ (หมึก, สีน้ำยา). จ.ศ.๑๑๓๘ (พ.ศ.๒๓๑๙). เลขที่ ๑๐. หมวดตำราภาพ.
- หอสมุดแห่งชาติ. **ไตรภูมิสังฆานสมัยอยุธยา**. หนังสือไทยขาว. อักษรไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นรงค์ (หมึก, สีน้ำ). สมัยอยุธยา. เลขที่ ๖. หมวดตำราภาพ.

